

Skala i uwarunkowania przemocy rówieśniczej. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy krzywdzenia dzieci w Polsce

Joanna Włodarczyk^a, Szymon Wójcik^{a,b}

^aFundacja Dajemy Dzieciom Siłę

^bUniwersytet Warszawski

Artykuł prezentuje wyniki Ogólnopolskiej diagnozy skali i uwarunkowań krzywdzenia dzieci w Polsce dotyczące przemocy rówieśniczej. Wykazano, że doświadcza jej 57% dzieci w wieku 11–17 lat. Spośród pięciu form przemocy rówieśniczej najwięcej dzieci doświadczyło w swoim życiu przemocy fizycznej ze strony innych dzieci (42%), a następnie przemocy psychicznej (29%). Niemal 1/3 respondentów (18%) doświadczyła napaści zbiorowej, a tylko nieco mniej badanych (14%) doświadczyło długotrwałego znęcania. Sześć procent młodych osób padło w swoim życiu ofiarą przemocy na randce z inną młodą osobą. Dodatkowym celem było zbadanie zależności między sytuacją rodzinną a doświadczeniem przemocy rówieśniczej, a także zależności między przemocą rówieśniczą a zachowaniami autodestrukcyjnymi – samookaleczaniem i próbami samobójczymi. Nadużywanie alkoholu przez członka rodziny okazało się czynnikiem, który zwiększa szansę doświadczenia niemal wszystkich form przemocy rówieśniczej (trzykrotnie – przemocy fizycznej oraz znęcania się ze strony rówieśników, a dwukrotnie – przemocy psychicznej, napaści zbiorowej i przemocy podczas randki). Badani, którzy doświadczyli przemocy rówieśniczej, ponad trzykrotnie częściej okaleczali się oraz siedem razy częściej podejmowali próby samobójcze.

SŁOWA KLUCZOWE:

BULLYING, PRZEMOC RÓWIEŚNICZA, SAMOOKALECZENIA, PRÓBY SAMOBÓJCZE, NASTOLATKI

Przemoc rówieśnicza jest najpowszechniejszą formą krzywdzenia dzieci i młodzieży. W ciągu życia doświadczą jej ponad połowa młodych ludzi. Nie jest to zjawisko nowe. Zapewne większość z nas jest w stanie przywołać osobiste doświadczenie bycia w dzieciństwie gnębnym przez rówieśników lub przynajmniej bycia świadkiem takich sytuacji. Często dopiero z perspektywy lat jesteśmy w stanie dostrzec dramatyzm tych sytuacji. Wracają do nas uczucia bólu, bezsilności, upokorzenia. Także systematyczne badania naukowe potwierdzają długotrwałe, negatywne skutki takich doświadczeń, które mogą wiązać się z problemami zdrowia psychicznego i fizycznego, a także gorszą adaptacją do ról rodzinnych i zawodowych (Wolke, Lereya, 2015).

Mimo tej powszechności, a może właśnie z jej powodu, jest to forma krzywdzenia dzieci, której poświęca się w Polsce zbyt mało uwagi, a czasem wręcz lekceważy. Powszechność może w odbiorze społecznym przekładać się na traktowanie przemocy rówieśniczej jako czegoś normalnego. Rozpowszechnione jest bowiem przekonanie, według którego znęcanie się jednych dzieci nad drugimi istniało, istnieje i będzie istnieć zawsze. Znamienne, że w jednym z największych polskich badań poświęconych temu problemowi nauczyciele dużo rzadziej dostrzegali go w swoich klasach niż uczniowie (IBE, 2015). Niniejsze badanie stawia sobie za cel pokazanie realnej skali i charakterystyki tego zjawiska. Dodatkowym celem jest zbadanie zależności między sytuacją w rodzinie (np. uzależnieniami czy problemami ze zdrowiem psychicznym domowników) a doświadczeniem przemocy rówieśniczej. Zbadano także zależności między przemocą rówieśniczą a zachowaniami autodestrukcyjnymi – samookaleczaniem i próbami samobójczymi.

Nie jest łatwo zdefiniować przemoc rówieśniczą. Zarówno w piśmiennictwie krajowym, jak i zagranicznym ten problem jest opisywany różnymi terminami, które różnią się zakresami znaczeniowymi (por. Makaruk, 2017; Olweus, 2003; Pyżalski, 2012; Smith, del Barrio, Tokunaga, 2012; Włodarczyk, 2013). Najszerszym pojęciem jest *agresja rówieśnicza*, która oznacza wszelkie zachowania nastawione na intencjonalne wyrządzenie krzywdy w zasadzie niezależnie od kontekstu. Nieco węższym terminem jest *przemoc*, która zakłada pewną nierównowagę sił – agresję skierowaną przez silniejszych w kierunku słabszych (Kołodziejczyk, 2004).

W piśmiennictwie światowym najczęściej używa się jeszcze węższego pojęcia, jakim jest *bullying*. Ten wywodzący się z potocznej angielszczyzny termin został w nauce spopularyzowany przez norweskiego badacza Olweusa (1993). Oznacza on sytuację stosowania przemocy rówieśniczej intencjonalnie, przy asymetrii sił i w sposób powtarzalny. Wszystkie trzy warunki muszą być spełnione łącznie. *Bullying* nie doczekał się w polskiej literaturze jednoznacznego tłumaczenia. Niektórzy autorzy

używają go w oryginale, inni stosują konkurencyjny angielski termin *mobbing* (który jednak może się kojarzyć także z przemocą w miejscu pracy). Jeszcze inni znajdują polskie odpowiedniki w takich terminach jak *znęcanie* lub *gnębienie*. Faktem jest jednak, że w polszczyźnie brakuje pojęcia, które odnosiłoby się ściśle do sytuacji przemocy rówieśniczej. Wielu autorów używa też takich terminów jak *przemoc/agresja szkolna*. Wiąże się to jednak z zawężeniem problemu jedynie do kontekstu szkolnego. Pomija się wtedy sytuację krzywdzenia ze strony innych rówieśników (np. sąsiadów) lub dzieci w rodzinie (rodzeństwa, kuzynów; Włodarczyk, 2013).

Niezależnie od problemów z tłumaczeniem czy doborem odpowiedniego terminu konceptualizacja przemocy rówieśniczej w oczywisty sposób wpływa na sposób badania, a w rezultacie na pomiar skali zjawiska. Autorzy kwestionariusza *Juvenile Victimization Questionnaire*, na którym było oparte narzędzie badawcze użyte w *Diagnozie*, opowiedzieli się za rozszerzającym, a nie zawężającym, rozumieniem przemocy rówieśniczej (Turner, Finkelhor, Hamby, Shattuck, Ormrod, 2014). Proponują oni, aby *bullying* traktować tylko jako jedną z wielu form wiktyimizacji ze strony rówieśników oraz aby nie ograniczać się do kontekstu szkolnego. Przyznają także, że chociaż długotrwałe, powtarzalne gnębienie ze strony rówieśników może mieć szczególnie negatywne skutki, to nie zmienia to jednak tego, że nawet pojedyncze akty przemocy rówieśniczej mogą stanowić dla dziecka traumatyczne doświadczenie i powinny zostać w badaniu uwzględnione. Przyjmując te założenia, w niniejszym badaniu zmierzono pięć rodzajów przemocy rówieśniczej: fizyczną, psychiczną, znęcanie się (najbliższe *bullyingowi*), napaść ze strony grupy rówieśników (bandy, gangu) i przemoc na randce.

METODA BADANIA

Kwestionariusz

W badaniu wykorzystano metodologię i kwestionariusz *Juvenile Victimization Questionnaire* (JVQ; Hamby, Finkelhor, 2004; Hamby, Finkelhor, Ormrod, Turner, 2004; Hamby, Finkelhor, Turner, Kracke, 2011), który został opracowany przez amerykańskie Centrum Badań nad Przestępstwami wobec Dzieci (*Crimes Against Children Research Center*) przy Uniwersytecie New Hampshire. W Stanach Zjednoczonych kwestionariusz JVQ jest wykorzystywany do realizacji cyklicznych badań *National Survey of Children's Exposure to Violence* (NatSCEV). Kwestionariusz obejmuje wiele form wiktyimizacji, w tym przemocy rówieśniczej. O każdą z form przemocy respondentów byli pytani w kontekście doświadczeń z zarówno całego życia, jak i roku

poprzedzającego badanie. Dzięki temu możliwe były porównania między poszczególnymi grupami wiekowymi respondentów. Na wstępie uczestnikom badania są zadawane pytania główne, filtrujące (Czy kiedykolwiek...?). Jeśli odpowiedź jest twierdząca, stawiane są pytania dodatkowe dotyczące czasu zdarzenia (Czy wydarzyło się to w ciągu ostatnich 12 miesięcy?), sprawcy (Kto to zrobił? Jakiej płci była ta osoba?) oraz – w niektórych przypadkach – innych szczegółów tej sytuacji.

W roku 2012 Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę (wtedy Fundacja Dzieci Niczyje) przeprowadziła badania z wykorzystaniem kwestionariusza JVQ (Włodarczyk, Makaruk, 2013). Podczas opracowania pierwszej wersji polskiego narzędzia wprowadzono wiele zmian i uzupełnień, adaptując amerykański kwestionariusz do polskich warunków i dążąc do minimalizacji drażliwości pytań. Dodatkowo w celu ułatwienia badanym zrozumienia treści pytań oraz przypominania sobie sytuacji, w której doświadczyli przemocy, każde z pytań poprzedzono krótką jedno-, dwuzdaniową historyjką z dwiema wersjami – dla chłopców i dla dziewczyn. Każda historyjka opisywała sytuacje, które były egzemplifikacjami diagnozowanych form wiktymizacji:

- przemocy fizycznej

Wersja dla dziewczyn: Podczas kłótni koleżanka z klasy uderzyła Kingę.

Wersja dla chłopców: Podczas kłótni kolega z klasy uderzył Karola.

Czy kiedykolwiek zostałeś(-aś) specjalnie uderzony(-a) przez kolegę/koleżankę, rodzzeństwo lub inne dziecko/nastolatka z Twojej rodziny? Jeżeli wydarzyło się to więcej niż raz, odpowiedz na pytania, myśląc o ostatniej sytuacji.

- przemocy psychicznej

Koleżanki z klasy nie chciały zaprosić Zosi na wspólne spotkanie w sobotę, a jej powiedziały, że z taką jak ona nie chcą się spotykać.

Koledzy z klasy nie chcieli zaprosić Janka na wspólne spotkanie w sobotę, a jemu powiedzieli, że z takim jak on nie chcą się spotykać.

Czy kiedykolwiek czułeś(-aś) się bardzo źle, ponieważ inne dzieci lub nastolatki wyzywały Cię, mówiły o Tobie złe rzeczy lub że nie chcą się z Tobą zadawać? Jeżeli wydarzyło się to więcej niż raz, odpowiedz na pytania, myśląc o ostatniej sytuacji.

- napaści zbiorowej

Kiedy Iza wracała ze szkoły, zaczepiła ją grupa nieznajomych agresywnych nastolatków. Mimo próśb, żeby dali jej spokój, pobili ją.

Kiedy Piotrek wracał ze szkoły zaczepiła go grupa nieznajomych agresywnych nastolatków. Mimo próśb, żeby dali mu spokój, pobili go.

Czy kiedykolwiek grupa dzieci lub nastolatków zaczepiała Cię lub na Ciebie napała? Jeżeli wydarzyło się to więcej niż raz, odpowiedz na pytania, myśląc o ostatniej sytuacji.

- znęcania się

Koleżanki z klasy znęcają się nad Mają. Wyśmiewają ją, wyzywają, rzucają jej rzeczami, popychają, szarpią za włosy i ubranie.

Koledzy z klasy znęcają się nad Krzyskiem. Wyśmiewają go, wyzywają, rzucają jego rzeczami, popychają, szarpią za włosy i ubranie.

Czy kiedykolwiek Twój koledzy/koleżanki, rodzeństwo lub inne dzieci/nastolatki z Twojej rodziny znęcały się nad Tobą? Jeżeli wydarzyło się to więcej niż raz, odpowiedz na pytania, myśląc o ostatniej sytuacji.

- przemocy podczas randki (od 13 r.ż.)

Anka umówiła się ze swoim chłopakiem. W czasie spotkania zaczęli się kłócić i chłopak uderzył ją w twarz.

Mikołaj umówił się ze swoją dziewczyną. W czasie spotkania zaczęli się kłócić i dziewczyna uderzyła go w twarz.

Czy kiedykolwiek Twój chłopak / Twoja dziewczyna uderzył(a) Cię? Jeżeli wydarzyło się to więcej niż raz, odpowiedz na pytania, myśląc o ostatniej sytuacji.

Kwestionariusz rozszerzono o pytania dotyczące sytuacji w rodzinie: nadużywania alkoholu, używania narkotyków w rodzinie, rozstania/rozvodu rodziców, choroby psychicznej domownika (pytanie zadawane respondentom od 13 r.ż.), próby samobójczej domownika (pytanie zadawane respondentom do 15 r.ż.), a także podejmowania zachowań autodestrukcyjnych przez respondentów – samookaleczania się i prób samobójczych. Przed przystąpieniem do właściwego badania przeprowadzono jego pilotaż, polegający na konsultacji kwestionariusza poprzez wywiady indywidualne z nastolatkami w dwóch grupach wiekowych – 11–14 i 15–17 lat.

Wzięło w nim udział dziewięciu respondentów. Na podstawie uzyskanych informacji wprowadzono zmiany.

Próba

Badanie przeprowadzono na ogólnopolskiej, reprezentatywnej, dobranej w sposób warstwowo-losowy próbie 1155 nastolatków w wieku 11–17 lat. Warstwowania demograficznego dokonano na podstawie danych demograficznych GUS (2018). Operatem, na którego podstawie dokonano losowania szkół, był wykaz szkół i placówek Systemu Informacji Oświatowej dostępny na stronie internetowej Centrum Informatycznego Edukacji¹, aktualny na 30 września 2017 r. Stratyfikację próby uczniów zdefiniowano na podstawie wielkości miejscowości, w której znajduje się szkoła, jej typu (szkoła podstawowa, gimnazjum, szkoła ponadgimnazjalna) oraz płci i wieku.

Łącznie badanie przeprowadzono w 41 szkołach z całej Polski. W badanej grupie było 51% dziewczyn i 49% chłopców, a 57% osób było w wieku 11–14 lat i 43% – w wieku 15–17 lat. Maksymalny błąd teoretyczny dla próby wyniósł $\pm 5,01\%$, przy poziomie ufności (CI) 95%.

Tabela 1

Charakterystyka grupy badanej

	Ogółem		11–14 lat		15–17 lat	
	N	%	n	%	n	%
Dziewczyny	587	51%	324	50%	263	52%
Chłopcy	568	49%	329	50%	239	48%
Ogółem	1155	100%	653	100%	502	100%

Analiza danych

Do analizy danych wykorzystano program SPSS Statistics 25. Obliczono statystyki opisowe oraz przeprowadzono analizy, w tym test chi-kwadrat i dokładny test Fishera, w celu sprawdzenia niezależności zmiennych. Zastosowano analizę regresji logistycznej do określenia zależności między zmiennymi. Skonstruowane na potrzeby obliczeń modele regresji uznano za dopasowane do danych, gdy test Hosmera

1 <https://cie.men.gov.pl/sio-strona-glowna/podstawowe-informacje-dotycze-wykazu-szko-i-placowek-owiatowych/wykaz-wg-wojewodstw/>

i Lemeshowa był nieistotny statystycznie ($p > 0,05$). Przy tabelach opisujących uzyskane w ten sposób wyniki zaprezentowano również R^2 Nagelkerke jako wskaźnik zdolności predykcyjnych modeli. Dla każdej z uwzględnionych w analizach modeli zmiennych wyjaśniających obliczono dostosowany iloraz szans (*adjusted odds ratio* – AOR) i wartość p (wpływ zmiennej uznawano za istotny statystycznie, jeśli $p < 0,05$). W analizach regresji zmienne płci, wieku i lokalizacji szkoły przyjmowały wartości: dziewczyny = 0 i chłopcy = 1; 11–14 lat = 0 i 15–17 lat = 1; wieś = 0 i miasto = 1.

Procedura badania

Badanie zostało zrealizowane w październiku i listopadzie 2018 r. przez konsorcjum firm Danae sp. z o.o. i Realizacja sp. z o.o. w placówkach oświatowych. Ankieterów przygotowano do realizacji badania podczas zorganizowanego w tym celu szkolenia.

Badanie przeprowadzono w specjalnie przygotowanych salach z wykorzystaniem techniki audio-CASI (*audio computer-assisted self-interviewing*), która wyklucza udział ankietera w wypełnianiu ankiety. Każdy z uczniów samodzielnie wypełniał ankietę na tablecie.

Dodatkowo każde pytanie, krótka historyjka ilustrująca pytanie oraz kafeteria odpowiedzi były czytane przez lektora(-kę). Przeprowadzenie ankiety w formie elektronicznej przy użyciu tabletu ze słuchawkami dodatkowo zabezpiecza prywatność badanych i zapewnia poprawne zrozumienie pytań (szczególnie przez osoby, które mają problemy z czytaniem). Wypełnienie ankiety zajęło respondentom średnio 11 minut.

Kwestie etyczne

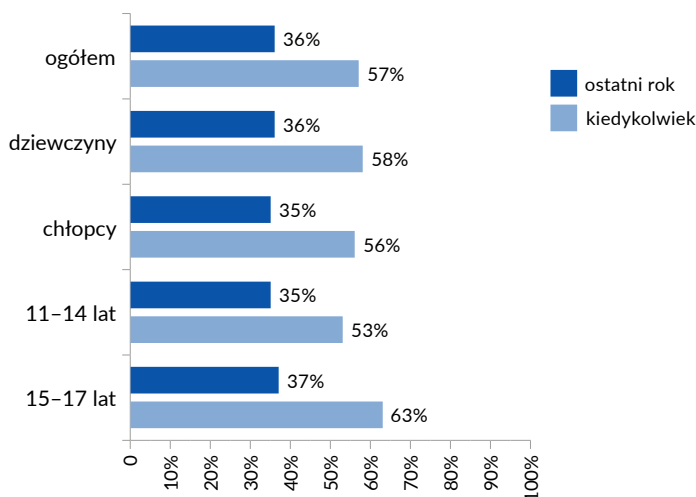
Udział w badaniu był dobrowolny i anonimowy. Projekt wymagał wyrażenia zgody na udział w badaniu przez dyrektora szkoły, następnie pisemnej zgody rodzica lub opiekuna dziecka oraz ustnej zgody samego dziecka.

Aby zminimalizować ryzyko wystąpienia szkód psychologicznych związanych z uczestnictwem w badaniu, w procesie tworzenia kwestionariusza brał udział zespół ekspertów: Joanna Marszał-Kotas (psycholożka), Marta Niedźwiedzka (lekarzka psychiatra) oraz dr Monika Sajkowska (socjolożka). Wszyscy uczestnicy badania zostali poinformowani o możliwości skorzystania z oferty bezpłatnego Telefonu Zaufania dla Dzieci i Młodzieży 116 111 w sytuacji, gdyby chcieli porozmawiać na tematy poruszane w kwestionariuszu. Badanie uzyskało pozytywną opinię Komisji ds. Etyki Badań Naukowych z Udziałem Człowieka Uniwersytetu Warszawskiego.

WYNIKI

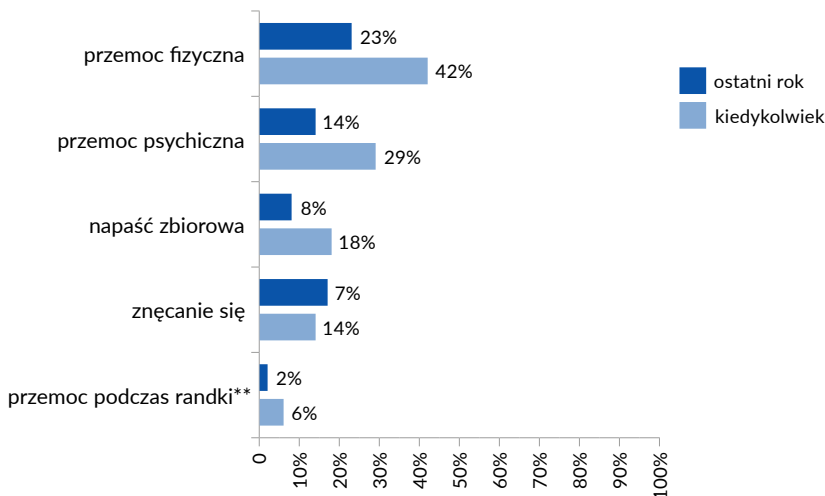
Okazało się, że przemoc rówieśnicza jest najczęściej doświadczaną przez dzieci formą krzywdzenia (spośród siedmiu ogólnych kategorii). Odnosi się to zarówno do doświadczeń w przeciągu całego życia, jak i w roku poprzedzającym badanie. Dotknęła ona ponad połowę badanej populacji (57%) w ciągu życia oraz ponad 1/3 (36%) w ostatnim roku. Wyniki sugerują też, że gdy bierzemy pod uwagę całościową kategorię przemocy rówieśniczej, nie ma znaczenia płeć ani wiek. W roku poprzedzającym badanie niemal równie często doświadczali jej dziewczyny jak chłopcy (36% vs 35%) oraz dzieci starsze i młodsze (37% vs 35%; rys. 1).

Spośród wyróżnionych pięciu podkategorii przemocy rówieśniczej najwięcej, bo 42%, dzieci doświadczyło w swoim życiu przemocy fizycznej ze strony innych dzieci (23% w ciągu ostatniego roku). Około 1/3 niższy był odsetek tych, które doświadczyły przemocy psychicznej (kiedykolwiek: 29%, w roku poprzedzającym badanie: 14%). Niemal 1/3 (18%) respondentów doświadczyła napaści zbiorowej, a tylko nieco mniej (14%) długotrwałego znęcania (w roku poprzedzającym badanie: odpowiednio, 8% i 7%). Wreszcie 6% młodych osób (w wieku 13–17 lat) doświadczyło w swoim życiu przemocy na randce z inną młodą osobą (w ostatnim roku: 2%; rys. 2).

Rysunek 1. Doświadczenie przemocy rówieśniczej w ciągu całego życia i w ciągu ostatnich 12 miesięcy z uwzględnieniem płci i wieku badanych, N = 1155.

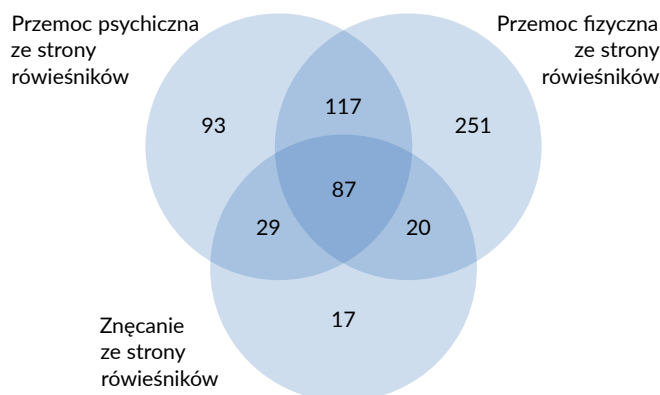
Rysunek 2. Doświadczenie poszczególnych form przemocy rówieśniczej w ciągu całego życia i w ciągu ostatnich 12 miesięcy, %, $N = 1155$.

Szczegółowe wyniki potwierdzają „egalitaryzm” pod względem wieku i płci wiktymizacji ze strony rówieśników. W zdecydowanej większości form przemocy rówieśniczej nie ma istotnych statystycznie różnic w doświadczeniach w roku poprzedzającym badanie między chłopcami a dziewczynami oraz młodzieżą starszą i młodszą. Wyjątkiem jest tu przemoc psychiczna. Doświadcza jej znacząco więcej dziewczyn niż chłopców – zarówno w ostatnim roku (19% vs 10%, $p = 0,000$), jak i kiedykolwiek (36% vs 22%, $p = 0,000$). Co warto podkreślić, w świetle wyników badania nie wiąże się to z mniejszym narażeniem na przemoc fizyczną. Dziewczyny były też częściej ofiarami znęcania się (16% vs 11%, $p < 0,05$), ale zależność ta wystąpiła tylko dla danych dotyczących całego życia. Chłopcy z kolei częściej padali ofiarą przemocy na randce (kiedykolwiek: 8% vs 4%, $p < 0,05$, w ostatnim roku: 3% vs 1%). W przypadku przemocy na randce ofiarami była częściej młodzież starsza niż młodszą (tab. 2 i 3).

W kontekście przemocy rówieśniczej istotne jest wzięcie pod uwagę kontekstu multiwiktymizacji. Zaledwie połowa dzieci (49%), które doświadczyły przemocy rówieśniczej (28% ogółu próby), zetknęła się tylko z jedną jej formą. Pozostałe 51% doświadczyło w życiu więcej niż jednej formy: 27% (15% ogółu) – dwóch form; 16% (9% ogółu) – trzech, 7% (4% ogółu) – czterech i 1,4% (0,8% ogółu) – pięciu form. Nieznacznie częściej multiwiktymizacja rówieśnicza dotyczyła dziewczyn niż chłopców i młodzieży starszej niż młodszej (to ostatnie związane jest z efektem skumulowania doświadczeń w czasie).

To, że bardzo wiele dzieci jest narażonych równocześnie na kilka form przemocy rówieśniczej, potwierdza także analiza korelacji między różnymi formami wiktyimizacji. Korelacja Pearsona między doświadczaniem przemocy fizycznej ze strony rówieśników a psychicznej wynosi $r = 0,302$ ($p < 0,05$), między przemocą fizyczną a napaścią zbiorową $r = 0,235$, między przemocą fizyczną a znęcaniem się $r = 0,259$. Także doświadczanie przemoc psychicznej było dodatnio skorelowane z doświadczaniem napaści zbiorowej ($r = 0,309$) oraz byciem ofiarą znęcania ($r = 0,416$). Podsumowując te analizy, cztery badane formy przemocy rówieśniczej (fizyczna, psychiczna, napaść i znęcanie) były ze sobą wzajemnie dodatnio skorelowane w zasadzie we wszystkich konfiguracjach.

Wobec tego zbadano także współwystępowanie rówieśniczej przemocy fizycznej, psychicznej i znęcania się (rys. 3). Spośród ogółu nastolatków, którzy doświadczyli co najmniej jednej z tych trzech form przemocy ($n = 614$), największa grupa (41%) doświadczyła tylko przemocy fizycznej. Kolejne 15% doświadczyło jedynie przemocy psychicznej. Niemal $\frac{1}{3}$ (19%) doświadczyła przemocy zarówno fizycznej, jak i psychicznej, a 14% doświadczyło wszystkich trzech form. Osoby, które odpowiedziały, że padły ofiarą znęcania, najczęściej były także gnębione przez rówieśników psychicznie i fizycznie².

Rysunek 3. Współwystępowanie różnych form przemocy rówieśniczej.

2 Niewielka podgrupa ($n = 17$) respondentów, którzy zadeklarowali, że ich koledzy, rodzeństwo albo kuzyni znęcali się nad nimi, a jednocześnie nie zaznaczyli, aby kiedykolwiek zostali uderzeni (przemoc fizyczna) lub wyzywani (przemoc psychiczna), wskazuje na możliwą wieloznaczność rozumienia przez respondentów pytania o znęcanie.

Tabela 2

Doświadczenie poszczególnych form przemocy rówieśniczej w podziale na płeć w ciągu całego życia, %, N = 1155

	Ogółem	Dziewczyny	Chłopcy	p	11–14 lat	15–17 lat	p
Przemoc fizyczna	42%	41%	43%	0,685	40%	44%	0,173
Przemoc psychiczna	29%	36%	22%	0,000	27%	31%	0,158
Napaść zbiorowa	18%	17%	19%	0,428	15%	21%	0,011
Znęcanie się	14%	16%	11%	0,013	12%	16%	0,080
Przemoc podczas randki*	6%	4%	8%	0,015	4%*	7%	0,000

*Pytanie zadawane osobom w wieku 13–17 lat.

Tabela 3

Doświadczenie poszczególnych form przemocy rówieśniczej w podziale na płeć w ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie, %, N = 1155

	Ogółem	Dziewczyny	Chłopcy	p	11–14 lat	15–17 lat	p
Przemoc fizyczna ze strony rówieśnika	23%	22%	25%	0,136	25%	22%	0,342
Przemoc psychiczna ze strony rówieśników	14%	19%	10%	0,000	15%	14%	0,698
Napaść zbiorowa	8%	7%	8%	0,622	7%	9%	0,103
Znęcanie się	7%	8%	7%	0,329	9%	6%	0,052
Przemoc podczas randki*	2%	1%	3%	0,039	1%*	4%	0,000

*Pytanie zadawane osobom w wieku 13–17 lat

Wyodrębnione w badaniu rodzaje przemocy rówieśniczej stanowią bardzo pojemne kategorie. Przemoc fizyczna może być zarówno jednorazowym uderzeniem, jak i ciężkim pobiciem. Podobnie ma się rzecz z napaścią zbiorową, znęcaniem i przemocą na randce. Dlatego dodatkowe pytanie diagnozowało, w jak wielu przypadkach ofiary doznały w wyniku aktu przemocy urazu (definiowanego jako ból, siniaki lub skaleczenia dzień po zdarzeniu). Udział tych przypadków w badanych grupach okazał się znaczący. W przypadku napaści zbiorowej i znęcania się była to około 1/3 pokrzywdzonych (odpowiednio, 18 i 20%), a przy przemocy fizycznej i przemocy na randce niemal 1/3 (odpowiednio, 31 i 32%). W przypadku przemocy na randce odnotowano bardzo duże dysproporcje płciowe. Urazy występowały u 69% pokrzywdzonych dziewczyn i 13% – chłopców. Choć więc generalnie ofiarami tego typu przemocy byli chłopcy, to w przypadku dziewczyn miała ona bardziej znaczące

konsekwencje. Można domniemywać, że chłopcy doświadczali raczej aktów w rodzaju spoliczkowania lub odepchnięcia, podczas gdy dziewczyny były narażone na poważniejsze pobicie.

Tabela 4

Osoby, które doznały urazu w wyniku przemocy rówieśniczej

Forma przemocy	n	%
Przemoc fizyczna ze strony rówieśników	480	31%
Napaść zbiorowa	205	18%
Znęcanie się	159	20%
Przemoc na randce	47	32%

W badaniu zadawano też pytanie o sprawców. Wyróżniono cztery ich kategorie: rodzeństwo (z podziałem na braci i siostry), innych krewnych, partnera lub partnerkę (opisanych jako „Twój chłopak / Twoja dziewczyna”) oraz innych znajomych (kolegów, koleżanki). Respondenci mogli wskazać kilka odpowiedzi (ze względu na możliwość odniesienia się do różnych sytuacji przemocy), mogli też odmówić odpowiedzi (tę opcję wybrało 6–8% respondentów). Zdecydowana większość ofiar przemocy rówieśniczej doświadczała jej ze strony niespokrewnionych rówieśników (kolegów ze szkoły, sąsiedztwa). Najbardziej widoczne było to w przypadku przemocy psychicznej, gdzie takich sprawców wskazało 89% badanych, i znęcania (81%). W przypadku przemocy fizycznej na niespokrewnionych rówieśników wskazało $\frac{2}{3}$ respondentów (66%). Ponad $\frac{1}{3}$ (35%) wskazała w tym przypadku na rodzeństwo (częściej na braci).

Tabela 5

Sprawcy przemocy rówieśniczej, % (odpowiedzi badanych na temat sprawców przemocy z możliwością wielokrotnych wskazań)

	n	Brat	Siostra	Inny krewny	Chłopak/ dziewczyna	Inny znajomy	Nie chcę odpowiadać
Przemoc fizyczna	480	22%	13%	4%	4%	66%	6%
Przemoc psychiczna	332	2%	2%	2%	3%	89%	8%
Znęcanie się	159	7%	5%	7%	5%	81%	7%

Porównując wyniki niniejszego badania z wynikami *Diagnozy* z roku 2012 (Włodarczyk, 2013) w zakresie występowania przemocy rówieśniczej, stwierdzono, że proporcje pokrzywdzonych nastolatków są zbliżone (tab. 6). W 2012 r. przemocy takiej ogółem doświadczyło kiedykolwiek 59% badanych, a w ciągu ostatniego roku

32% (w roku 2018, odpowiednio, 57% i 36%). Także doświadczenia poszczególnych typów przemocy pozostają na bardzo zbliżonym poziomie³. Z jednej strony stanowi to pośrednie potwierdzenie rzetelności badania, z drugiej – wskazuje na brak postępu rozumianego jako ograniczenie skali przemocy rówieśniczej. Przeciwnie, jeśli mówić o zmianie, to widać nieznaczny wzrost wskaźników. Wskazania dotyczące roku poprzedzającego badanie są 1–3 punktów procentowych wyższe niż sześć lat wcześniej, choć różnice te są na tyle niewielkie, że mogą wynikać z błędu pomiaru lub nie być istotne statystycznie.

Tabela 6

Porównanie wiktyimizacji według form doświadczanej przemocy rówieśniczej w latach 2012 i 2018

		2012	2018
Przemoc fizyczna	Kiedykolwiek	41%	42%
	Ostatni rok	20%	23%
Przemoc psychiczna	Kiedykolwiek	28%	29%
	Ostatni rok	13%	14%
Napaść zbiorowa	Kiedykolwiek	18%	18%
	Ostatni rok	6%	8%
Znęcanie się	Kiedykolwiek	11%	14%
	Ostatni rok	6%	7%
Przemoc podczas randki*	Kiedykolwiek	10%	6%
	Ostatni rok	6%	2%

*Pytanie zadawano osobom od 13 r.ż.

O ile całościowa skala przemocy rówieśniczej nie zmieniła się znacząco na przestrzeni pięciolecia, o tyle należy zaznaczyć istotną zmianę, jeśli chodzi o płeć osób dotkniętych przemocą. W 2012 r. istniała tu duża dysproporcja – przemocy rówieśniczej doświadczyło kiedykolwiek aż 66% chłopców wobec 52% dziewczyn (w ostatnim roku, odpowiednio, 35% i 28%). W 2018 r. proporcje te się wyrównały, a nawet odwróciły, gdyż nieco wyższy jest odsetek pokrzywdzonych dziewczyn (58% kiedykolwiek i 36% w ostatnim roku) niż chłopców (odpowiednio, 56% i 35%). Bliższa analiza ujawnia, że za tę zmianę odpowiada głównie wzrost odsetka

3 Większe różnice wystąpiły w pytaniu o przemoc podczas randki, jednak przypadek ten był o tyle wyjątkowy, że w przeciwieństwie do poprzednich kategorii nastąpiła tu zmiana w sformułowaniu pytania w porównaniu z 2012 r. Wtedy pytano „Czy kiedykolwiek Twój chłopak / Twoja dziewczyna spoliczkował(a) Cię”, zaś w roku 2018 ogólniej: „...uderzył(a) Cię”.

dziewczyn będących w roku poprzedzającym badanie ofiarami przemocy fizycznej (z 17 do 22%) oraz – w jeszcze większym stopniu – przemocy psychicznej (z 13% do 19%) przy jednoczesnym spadku odsetka chłopców-ofiar przemocy psychicznej (z 14% do 10%). Możemy więc mieć do czynienia z istotnymi zmianami nie tyle w skali, co w charakterystyce przemocy rówieśniczej. Przemoc rówieśnicza w większym stopniu niż sześć lat temu dotyczy dziewczyn, a w mniejszym – chłopców, co doprowadziło do wyrównania między płciami. Jednocześnie na bardziej szczegółowym poziomie przemoc psychiczna stała się w większym stopniu problemem dziewczyn (poprzednio dotyczyła równo obydwu płci), a przemoc fizyczna ze „swoiście męskiej” zmieniła się w „egalitarną”. Tezy te wymagałyby oczywiście dalszych badań i weryfikacji. Nie odnotowano natomiast znaczących zmian, jeśli chodzi o różnice między grupami nastolatków starszych i młodszych.

Tabela 7

Porównanie wyników dotyczących wiktyimizacji w latach 2012 i 2018 według płci i wieku

		2012	2018
Ogółem	Kiedykolwiek	59%	57%
	Ostatni rok	32%	36%
Dziewczyny	Kiedykolwiek	52%	58%
	Ostatni rok	28%	36%
Chłopcy	Kiedykolwiek	66%	56%
	Ostatni rok	36%	35%
11–14 lat	Kiedykolwiek	56%	53%
	Ostatni rok	33%	35%
15–17 lat	Kiedykolwiek	64%	63%
	Ostatni rok	31%	37%

Doświadczanie przemocy rówieśniczej w porównaniu z innymi formami przemocy

Oprócz analizy zależności między różnymi formami przemocy rówieśniczej sprawdzono też korelacje między doświadczeniem krzywdzenia ze strony rówieśników a doświadczeniem innych form przemocy. Uzyskano kilka istotnych zależności, które otwierają drogę do dalszych badań. Z doświadczeniem napaści zbiorowej i przemocy fizycznej skorelowane było doświadczenie wandalizmu (tj. intencjonalnego

niszczenia rzeczy respondenta; r , odpowiednio, 0,211 i 0,289⁴). W przypadku dzieci i młodzieży wandalizm często współwystępuje z różnymi formami przemocy rówieśniczej. Napaść grupy rówieśniczej lub pobicie może się także w sposób bezpośredni wiązać ze zniszczeniem mienia (np. ubrania, plecaka).

Ciekawa jest korelacja doświadczania przemocy rówieśniczej z przemocą ze strony bliskich dorosłych. Stwierdzono związek zarówno z przemocą fizyczną (słabszy), jak i psychiczną (silniejszy). Krzywdzenie fizyczne ze strony bliskich dorosłych było skorelowane zarówno z doświadczaniem przemocy fizycznej ze strony rówieśnika ($r = 0,297$), jak i znęcania ($r = 0,234$) oraz przemocy psychicznej ($r = 0,221$). Doświadczanie przemocy psychicznej ze strony bliskich dorosłych także było skorelowane z powyższymi trzema formami przemocy rówieśniczej i to w silniejszym stopniu (przemoc fizyczna: $r = 0,322$, przemoc psychiczna: $r = 0,309$; znęcanie: $r = 0,304$). Dodatkowo bycie świadkiem przemocy w rodzinie było skorelowane z doświadczaniem przemocy psychicznej ze strony rówieśników ($r = 0,202$). Wskazuje to, że nastolatki będące ofiarami przemocy rówieśniczej częściej doświadczają przemocy domowej.

Cechy socjodemograficzne, demograficzne i sytuacja w rodzinie a doświadczanie przemocy rówieśniczej

Ocenie poddano zależność doświadczania przemocy rówieśniczej z sytuacjami rodzinnymi typu: nadużywanie alkoholu w rodzinie, używanie narkotyków w rodzinie, rozstanie/rozwód rodziców, choroba psychiczna domownika (pytanie zadawane respondentom od 13 r.ż.). Ze względu na to, że niektóre z pytań były zadawane wyłącznie starszym respondentom, modele regresji logistycznej zbudowano dla trzech grup wiekowych: 11–17, 13–17 i 15–17 lat.

Płeć, wiek, lokalizacja szkoły

Dziewczyny niemal dwa razy częściej doświadczają ze strony rówieśników przemocy psychicznej (OR = 0,525) oraz półtora raza częściej (OR = 0,675) znęcania się. Chłopcy ponad dwa razy częściej (OR = 2,369) doświadczają przemocy na randce.

Zależność między wiekiem a formami przemocy rówieśniczej w żadnym wypadku nie okazała się istotna statystycznie.

Dodatkowo dzieci, które chodzą do szkoły w mieście, częściej doświadczają ze strony rówieśników przemocy fizycznej (OR = 1,391), znęcania się (OR = 1,930) i napaści zbiorowej (OR = 1,671).

---

4 Wszystkie podane wskaźniki korelacji (r Pearsona) były istotne dwustronnie na poziomie 0,01.

Sytuacja rodzinna

Najczęściej występującą z badanych sytuacji w rodzinach było nadużywanie alkoholu (15%). Używanie narkotyków przez członka rodziny deklarowało 2% uczniów. Rodzice co siódmego nastolatka (14%) rozstali się lub rozwiedli. Dziewięć procent nastolatków w wieku 13–17 lat twierdząco odpowiedziało na pytanie, czy ktoś z domowników cierpi na depresję lub inną chorobę psychiczną, zaś 5% badanych od 15 r.ż. stwierdziło, że ktoś z osób, z którymi mieszkają, próbował popełnić samobójstwo (Włodarczyk, Makaruk, Michalski, Sajkowska, 2018).

Nadużywanie alkoholu przez członka rodziny to czynnik, który zwiększa szansę doświadczenia niemal wszystkich form przemocy rówieśniczej (jedynie w grupie 15–17 lat nieistotny okazał się w przypadku napaści zbiorowej oraz przemocy podczas randki). Dzieci, w których rodzinie ktoś nadużywa alkoholu, trzykrotnie częściej doświadczają przemocy fizycznej (OR = 3,066) oraz znęcania się ze strony rówieśników (OR = 3,062), a dwukrotnie częściej – przemocy psychicznej (OR = 2,375), napaści zbiorowej (OR = 2,265) i przemocy podczas randki (OR = 2,001). Używanie narkotyków przez członka rodziny zwiększa czterokrotnie szansę dziecka na doświadczenie przemocy fizycznej (OR = 4,108).

Choroba psychiczna domownika około trzykrotnie zwiększa szansę na doświadczenie ze strony rówieśników przemocy fizycznej (OR = 3,776), przemocy psychicznej (OR = 2,99), znęcania się (OR = 2,683) i napaści zbiorowej (OR = 2,664). Próba samobójcza domownika natomiast 3,5-krotnie zwiększa szansę na doświadczenie rówieśniczej przemocy psychicznej (OR = 3,543) i jest to jedyna istotna statystycznie zależność z tym czynnikiem ryzyka w przypadku przemocy rówieśniczej.

Tabela 8

Wyniki analizy regresji logistycznej dla form przemocy rówieśniczej jako zmiennych wyjaśnianych dla całej grupy badanej 11–17 lat, N = 1155

11–17 lat	Przemoc fizyczna	Przemoc psychiczna	Znęcanie się	Napaść zbiorowa
Skorygowany iloraz szans	OR (95% CI)	OR (95% CI)	OR (95% CI)	OR (95% CI)
Płeć	1,160 (0,900–1,497)	0,525 (0,397–0,693)***	0,675 (0,466–0,976)*	1,214 (0,880–1,675)
Wiek	0,992 (0,767–1,284)	1,030 (0,779–1,363)	1,212 (0,839–1,752)	1,341 (0,970–1,853)
Lokalizacja szkoły	1,391 (1,076–1,797)*	1,290 (0,975–1,707)	1,930 (1,308–2,849)***	1,671 (1,197–2,334)**
Rozwód/rozstanie rodziców	1,240 (0,861–1,785)	1,499 (1,031–2,179)*	1,133 (0,699–1,835)	1,346 (0,882–2,053)

11–17 lat	Przemoc fizyczna	Przemoc psychiczna	Znęcanie się	Napaść zbiorowa
Nadużywanie alkoholu w rodzinie	3,066 (2,121–4,432)***	2,375 (1,655–3,407)***	3,062 (2,018–4,646)***	2,265 (1,525–3,362)***
Używanie narkotyków w rodzinie	4,108 (1,462–11,541)**	1,703 (0,700–4,141)	0,889 (0,283–2,800)	1,61 (0,626–4,139)
R ² Nagelkerke	0,076	0,083	0,083 (0,283–2,800)	0,058
Test Hosmera i Lemeshowa	12,630; p > 0,05	8,937; p > 0,05	4,632; p > 0,05	12,824; p > 0,05

*p < 0,05, **p < 0,01, ***p < 0,001.

Tabela 9

Wyniki analizy regresji logistycznej dla form przemocy rówieśniczej jako zmiennych wyjaśnianych dla osób w wieku 13–17 lat, n = 822

13–17 lat	Przemoc fizyczna	Przemoc psychiczna	Znęcanie się	Napaść zbiorowa	Przemoc podczas randki
Skorygowany iloraz szans	OR (95% CI)	OR (95% CI)	OR (95% CI)	OR (95% CI)	OR (95% CI)
Płeć	1,081 (0,796–1,469)	0,447 (0,320–0,624)***	0,615 (0,398–0,951)*	1,132 (0,782–1,638)	2,369 (1,240–4,525)**
Wiek	1,003 (0,732–1,373)	0,993 (0,704–1,399)	1,127 (0,723–1,758)	1,052 (0,720–1,538)	1,770 (0,892–3,516)
Lokalizacja szkoły	1,270 (0,932–1,730)	1,200 (0,857–1,680)	1,522 (0,976–2,373)	1,529 (1,046–2,236)*	1,623 (0,848–3,105)
Rozwód/rozstanie rodziców	1,085 (0,708–1,663)	1,207 (0,772–1,886)	1,022 (0,586–1,784)	1,312 (0,818–2,103)	2,008 (1,000–4,036)
Nadużywanie alkoholu w rodzinie	2,955 (1,944–4,491)***	2,279 (1,503–3,455)***	2,837 (1,770–4,548)***	1,988 (1,279–3,091)**	2,001 (1,008–3,971)*
Używanie narkotyków w rodzinie	4,764 (1,307–17,367)*	1,025 (0,380–2,766)	0,734 (0,219–2,457)	1,067 (0,377–3,021)	0,700 (0,088–5,582)
Choroba psychiczna domownika	3,776 (2,056–6,934)***	2,999 (1,737–5,178)***	2,683 (1,488–4,836)**	2,646 (1,531–4,575)***	1,068 (0,386–2,961)
R ² Nagelkerke	0,125	0,132	0,11	0,073	0,074
Test Hosmera i Lemeshowa	14,469; p > 0,05	9,964; p > 0,05	4,764; p > 0,05	12,329; p > 0,05	8,583; p > 0,05

*p < 0,05, **p < 0,01, ***p < 0,001.

Tabela 10

Wyniki analizy regresji logistycznej dla form przemocy rówieśniczej jako zmiennych wyjaśnianych dla osób w wieku 15–17 lat, $n = 502$

15–17 lat	Przemoc fizyczna	Przemoc psychiczna	Znęcanie się	Napaść zbiorowa	Przemoc podczas randki
Skorygowany iloraz szans	OR (95% CI)	OR (95% CI)	OR (95% CI)	OR (95% CI)	OR (95% CI)
Płeć	1,050 (0,711–1,551)	0,398 (0,258–0,615)***	0,587 (0,341–1,008)	0,912 (0,574–1,449)	1,899 (0,904–3,988)
Lokalizacja szkoły	1,780 (1,201–2,639)**	1,581 (1,020–2,449)*	1,807 (1,028–3,178)*	1,950 (1,199–3,171)**	2,264 (1,014–5,053)*
Rozwód/rozstanie rodziców	1,120 (0,659–1,903)	1,328 (0,759–2,324)	0,944 (0,470–1,899)	1,335 (0,745–2,391)	2,628 (1,212–5,701)*
Nadużywanie alkoholu w rodzinie	2,417 (1,475–3,961)***	1,980 (1,196–3,277)**	1,979 (1,100–3,560)*	1,530 (0,895–2,616)	1,673 (0,761–3,678)
Używanie narkotyków w rodzinie	3,177 (0,840–12,011)	0,746 (0,226–2,463)	0,252 (0,031–2,043)	0,753 (0,199–2,848)	0,818 (0,095–7,018)
Choroba psychiczna domownika	2,430 (1,161–5,087)*	2,983 (1,463–6,079)**	2,784 (1,322–5,865)**	2,347 (1,173–4,693)*	1,148 (0,381–3,466)
Podjęcie prób samobójczych przez domownika	2,281 (0,831–6,263)	3,543 (1,329–9,445)*	1,687 (0,619–4,600)	1,106 (0,422–2,900)	1,472 (0,365–5,938)
R^2 Nagelkerke	0,132	0,186	0,115	0,076	0,086
Test Hosmera i Lemeshowa	8,392; $p > 0,05$	1,702; $p > 0,05$	4,054; $p > 0,05$	3,653; $p > 0,05$	4,336; $p > 0,05$

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

Doświadczanie przemocy rówieśniczej i zachowań autodestrukcyjnych w badanej grupie

Co szósty nastolatek (16%) okaleczał się, a 7% badanych próbowało popełnić samobójstwo. Istotnie częściej zachowania autodestrukcyjne występowały wśród dziewczyn niż chłopców. Badani, którzy doświadczyli przemocy rówieśniczej, ponad trzykrotnie częściej okaleczali się (AOR = 3,370) oraz siedem razy częściej podejmowali próby samobójcze (AOR = 7,310; Włodarczyk i in., 2018). W dalszej części artykułu omówiono zależności między doświadczaniem poszczególnych form przemocy rówieśniczej a wspomnianymi zachowaniami autodestrukcyjnymi.

Samookaleczanie

Ponad czterokrotnie większa szansa (OR = 4,186) samookaleczeń występuje u młodzieży, która doświadczyła przemocy podczas randki, a niemal trzykrotnie większa (OR = 2,887) u badanych, którzy doświadczyli znęcania się ze strony rówieśników. Dwukrotnie częściej okaleczają się dzieci, wobec których rówieśnicy stosowali przemoc psychiczną (OR = 2,377) lub fizyczną (OR = 2,091). Istotnym czynnikiem zwiększającym szansę samookaleczeń wśród nastolatków jest również brak bliskiej osoby dorosłej, z którą mogą porozmawiać na temat swoich problemów (OR = 2,287). Brak wsparcia ze strony rówieśnika okazał się czynnikiem nieistotnym statystycznie.

Próby samobójcze

Również próby samobójcze podejmują cztery razy częściej osoby, które doświadczyły przemocy podczas randki (OR = 3,808). Około trzy razy częściej podejmują je nastolatki, które doświadczyły napaści zbiorowej (OR = 3,233) oraz znęcania się (OR = 2,765), a ponad dwa razy częściej (OR = 2,490) te, które doświadczyły przemocy psychicznej. W przypadku prób samobójczych istotna statystycznie okazała się również zależność z brakiem wsparcia ze strony bliskiej osoby dorosłej, jednak jest ona odwrotna do zależności opisanej przy samookaleczeniach. Dzieci, które nie miały z kim porozmawiać o swoich problemach z bliskiej rodziny, cztery razy rzadziej podejmowały próby samobójcze niż te osoby, które miały taką bliską osobę dorosłą. Brak wsparcia rówieśnika również nie okazał się istotny statystycznie, podobnie jak przy samookaleczeniach.

Tabela 11

Wyniki analizy regresji logistycznych zachowań autodestrukcyjnych jako zmiennych wyjaśnianych.

	Samookaleczenia (11–17 lat) N = 1155	Podjęcie prób samobójczych (13–17 lat) n = 822
Skorygowany iloraz szans	OR (CI 95%)	OR (CI 95%)
Płeć	0,248 (0,152–0,404)***	0,245 (0,110–0,544)**
Wiek	2,897 (1,745–4,810)***	1,559 (0,727–3,346)
Przemoc fizyczna	2,091 (1,311–3,335)**	1,640 (0,736–3,654)
Przemoc psychiczna	2,377 (1,473–3,835)***	2,490 (1,119–5,538)*
Znęcanie się	2,887 (1,632–5,106)***	2,765 (1,229–6,222)*
Napaść zbiorowa	1,454 (0,869–2,433)	3,233 (1,556–6,716)**
Przemoc podczas randki (13–17 lat)	4,186 (1,853–9,454)**	3,808 (1,402–10,339)**

	Samookaleczenia (11–17 lat) N = 1155	Podjęmowanie prób samobójczych (13–17 lat) n = 822
Brak wsparcia bliskiej osoby dorosłej	2,287 (1,464–3,573)***	0,216 (0,101–0,462)***
Brak wsparcia rówieśnika	0,830 (0,508–1,356)	0,897 (0,417–1,928)
Test Hosmera i Lemeshowa	7,106; p > 0,05	3,822; p > 0,05
R ² Nagelkerkego	0,382	0,392

*p < 0,05, **p < 0,01, ***p < 0,001.

DYSKUSJA

Porównanie skali przemocy rówieśniczej ocenionej w tym badaniu z opisanymi w innych publikacjach napotyka na problemy metodologiczne. Przemoc rówieśnicza w różnych grupach wiekowych jest inaczej definiowana i mierzona oraz odmiennie badana. W Polsce brakuje reprezentatywnych kompleksowych badań na ten temat. Inne badania prowadzone wśród nastolatków w Polsce potwierdzają jednak dużą skalę problemu przemocy rówieśniczej. Ostatnia polska edycja międzynarodowych badań *Health Behaviour for School-aged Children* (HBSC) z 2018 r. wskazuje, że w ciągu dwóch miesięcy poprzedzających badanie ofiarami przemocy w szkole (*bullyingu*) było 23,5% uczniów w wieku 11–15 lat (Malinowska-Cieślik, Małkowska-Szkutnik, 2018; w porównaniu z 36% będących ofiarami którejkolwiek z form przemocy w ostatnim roku w *Diagnozie*). Analiza trendów w badaniach HBSC wskazuje na spadek skali wiktyimizacji w stosunku do edycji z 2015 r. (gdzie odnotowano 30,5%; Małkowska-Szkutnik, 2015), ale same autorki podkreślają, że należy te wyniki traktować z ostrożnością, ponieważ pytanie dotyczące wiktyimizacji zostało zmienione (Malinowska-Cieślik, Małkowska-Szkutnik, 2018). W szczególności zmieniono tłumaczenia słowa *bullying* z „dręczenia” (używanego w roku 2014) na „zastraszanie” w roku 2018. Zastraszanie mogło być rozumiane przez uczniów bardziej jako przemoc psychiczna, co zbliżałoby wyniki uzyskane w badaniu HBSC i *Diagnozie*.

Kolejnym dużym badaniem poświęconym w większości problemowi przemocy rówieśniczej było badanie Instytutu Badań Edukacyjnych *Bezpieczeństwo uczniów i klimat społeczny w polskich szkołach* (Przewłocka, 2015). Badano w nim dziewięć form przemocy rówieśniczej oraz osobno dręczenie (*bullying*) na próbie 10 993 uczniów z 555 klas szkół podstawowych, gimnazjalnych i średnich. Ujawniona skala przemocy fizycznej była zbliżona do wyników niniejszego badania – doznało jej w ciągu czterech tygodni przed badaniem 20,5% uczniów (wobec 22% w ostatnim roku w *Diagnozie*). Jeśli chodzi o przemoc psychiczną, wskaźniki były wyższe – ofiarą

wyzywania i obrażania padło średnio 36,5% uczniów a ośmieszania i poniżania 31,5% (wobec 14% ofiar przemocy psychicznej w *Diagnozie*), co może być jednak związane z szerszym definiowaniem przemocy psychicznej w badaniu IBE. W badaniu 10% uczniów przyznało także, że są ofiarami regularnego dręczenia (wobec 7% ofiar znęcania się w *Diagnozie*). Inaczej niż w *Diagnozie* badanie wykazało większe dysproporcje między płciami i między uczniami młodszymi a starszymi. W badaniu IBE chłopcy padali częściej ofiarami przemocy fizycznej i psychicznej (z wyjątkiem relacyjnej), dużo większy był też stopień wiktyimizacji uczniów młodszych niż starszych. Należy jednak pamiętać, że – inaczej niż *Diagnoza* – badania IBE ograniczały się tylko do kontekstu szkolnego.

Innym projektem badawczym, który można w tym miejscu przywołać, są tzw. *Badania mokotowskie*, czyli monitoring zachowań ryzykownych i problemów młodzieży 15-letniej prowadzony cyklicznie przez zespół Instytutu Psychiatrii i Neurologii w Warszawie (Ostaszewski, 2017). Pytano w nich o doświadczanie przemocy, ale tylko za pomocą kilku ogólnych pytań (nie różnicując typów przemocy). W ostatniej edycji badania w 2016 r. bycie ofiarą przemocy w ostatnim roku zadeklarowało ogółem 38% uczniów, co jest wysoce zbliżone z wynikami *Diagnozy* (36% padło ofiara którejkolwiek z form w roku poprzedzającym badanie). Badania mokotowskie prowadzone są cyklicznie i od roku 2004 (cztery edycje badania) obserwowany jest powolny spadek wiktyimizacji przemocą rówieśniczą (czego nie odnotowano, porównując dwie edycje *Diagnozy*, jednak *Badanie mokotowskie* dotyczy tylko jednej warszawskiej dzielnicy).

Kompleksowość *Diagnozy* pozwala na skorelowanie występowania przemocy rówieśniczej z innymi formami krzywdzenia. Jak wskazano wcześniej, doświadczanie przemocy (zarówno fizycznej, jak i psychicznej) ze strony bliskich dorosłych było skorelowane z wiktyimizacją ze strony rówieśników. Podobne zależności między doświadczaniem (lub byciem świadkiem) przemocy domowej a byciem sprawcą lub ofiarą przemocy rówieśniczej były już przedmiotem badań (np. Baldry, 2003; Mustanoja i in., 2011; Foshee i in., 2016; Lucas, Jernbro, Tindberg, Janson, 2016). Wszystkie one potwierdzają silny związek między obydwoma obszarami krzywdzenia, przy czym doświadczanie przemocy domowej uznaje się za pierwotne w stosunku do przemocy rówieśniczej. O ile związek doświadczania przemocy w domu i bycia sprawcą przemocy rówieśniczej tłumaczy się poprzez teorie społecznego uczenia się i przenoszenia agresywnych wzorców zachowań na rówieśników (Baldry, 2003), o tyle równie silny związek z byciem ofiarą przemocy rówieśniczej jest mniej oczywisty. Zakłada się, że może to być efekt problemów psychologicznych będących udziałem dzieci krzywdzonych w domu, takich jak problemy z regulacją emocji, problemy

ekster- i internalizacyjne oraz powiązane z tym problemy z nawiązywaniem relacji społecznych (Lucas i in., 2016). Powoduje to, że dzieci krzywdzone w domu trudniej odnajdują się w grupie rówieśniczej i nie zyskują jej akceptacji, co w konsekwencji może skutkować dręczeniem i szykanami.

Korelacja między doświadczeniem przemocy ze strony bliskich dorosłych a przemocą rówieśniczą może też wynikać z sytuacji rodzinnej, przede wszystkim nadużywania alkoholu w rodzinie oraz choroby psychicznej domownika, które to sytuacje rodzinne okazały się istotne statystycznie dla niemal wszystkich form przemocy rówieśniczej, ale też dla doświadczenia przemocy ze strony bliskich dorosłych (Włodarczyk i in., 2018). Należy przeprowadzić dodatkowe badania, które pozwoliłyby stwierdzić, czy te sytuacje rodzinne nie są zmiennymi pośredniczącymi w obu kategoriach przemocy. W piśmiennictwie potwierdzono wpływ czynników rodzinnych na ryzyko doświadczenia przemocy ze strony rówieśników i konsekwencji tego doświadczenia (Shields, Cicchetti, 2001; Bowes, Maughan Caspi, Moffitt, Arseneault, 2010).

Istotna statystycznie zależność między doświadczeniem przemocy rówieśniczej a zachowaniami autodestrukcyjnymi wśród młodzieży, którą zaobserwowano w *Diagnozie*, potwierdza wyniki wcześniejszych badania. W badaniu Brunstein Klomek i in. (2016) przeprowadzonym w 10 państwach Europy stwierdzono, że doświadczenie przemocy rówieśniczej (fizycznej, werbalnej i relacyjnej) istotnie zwiększa szansę zachowań autodestrukcyjnych wśród młodzieży. Szczególnie duża szansa na zachowania autodestrukcyjne w wyniku przemocy rówieśniczej występuje u dziewczyn i jest ona niezależna od natężenia przemocy. W przypadku chłopców zwiększa się ona jedynie, gdy przemoc rówieśnicza jest częsta (Shain, 2016). Badania pokazują, że myśli i próby samobójcze są konsekwencją przemocy rówieśniczej zarówno offline, jak i online (Barzilay i in., 2017; Hinduja, Patchin, 2018). Analizy międzynarodowe biorą również pod uwagę wpływ czynników modulujących tę zależność, m.in. zachowania rodziców. Szczególnie w przypadku dzieci, które doświadczają przemocy rówieśniczej jedynie okazjonalnie, zaangażowanie rodzicielskie w życie dziecka może być czynnikiem chroniącym przed okaleczaniem się oraz myślami i próbami samobójczymi (Jantzer, Haffner, Parzer, Resch, Kaess, 2015). W *Diagnozie* potwierdziła się istotna zależność między wsparciem ze strony bliskich dorosłych a mniejszą szansą na okaleczaniem się (Claes, Luyckx, Baetens, Van de Ven, Witteman, 2015). Jednocześnie w analizach zaobserwowano odwrotną zależność w przypadku prób samobójczych – dzieci, które nie miały z kim porozmawiać o swoich problemach z bliskiej rodziny, cztery razy rzadziej podejmowały próby samobójcze niż te osoby, które miały taką bliską osobę dorosłą. Jest to wynik sprzeczny z innymi badaniami oraz założoną hipotezą badawczą, że wsparcie bliskich osób dorosłych zmniejsza szansę

na podejmowanie prób samobójczych. Być może ta rozbieżność wynika z ograniczenia metodologicznego, jakim było badanie w jednym punkcie czasowym – możliwe, że nastolatki po próbie samobójczej częściej z kimś rozmawiały, ze względu na to, że próbę taką trudniej ukryć niż okaleczenie się. Wskazywałoby to, że tutaj działa odwrotna zależność. Należy przeprowadzić więcej badań, także z wykorzystaniem innych metod badawczych, aby móc sprawdzić kierunek tej zależności.

Przyjęta metoda i procedura badawcza niosą za sobą pewne ograniczenia. Część szkół odmówiła udziału w badaniu, co mogło m.in. wynikać z jego tematu. Należy liczyć się również z ryzykiem niewyrażenia zgody na udział dziecka w badaniu przez rodziców będących sprawcami przemocy lub zaniedbujących swoje dzieci. Kolejne ograniczenie wynika z retrospektywnego i sondażowego charakteru badania. Niektóre doświadczenia mogły zostać zatarte w pamięci lub nie być uznane przez respondentów za krzywdzenie. Ponadto w przypadku pytań dotyczących dramatycznych zdarzeń życiowych, jakim jest doświadczanie przemocy, respondenci mogli nie chcieć ich ujawniać.

WNIOSKI

W niniejszym badaniu potwierdzono dużą skalę przemocy rówieśniczej w Polsce. Okazała się ona najczęstszą formą wiktymizacji, która w skali całego życia dotyka ponad połowę młodych osób, a w roku poprzedzającym badanie – ponad 1/3. W ujęciu całościowym dotyka ona niemal w równym stopniu dziewczyn i chłopców oraz młodzież starszą i młodszą (biorąc pod uwagę wskaźniki dla roku poprzedzającego badanie). Największa była skala przemocy fizycznej, następnie psychicznej, w dalszej kolejności młodzież deklaruwała bycie ofiarą napaści zbiorowej, systematycznego znęcania i przemocy na randce.

Porównanie z poprzednią edycją *Diagnozy* wskazuje na niewielki wzrost skali przemocy rówieśniczej, ewentualnie stagnację. Dane nie dają podstaw do przyjęcia, że problem ten został w ciągu ostatnich sześciu lat ograniczony. Zmieniła się nieznacznie struktura przemocy rówieśniczej, która w coraz większym stopniu dotyka także dziewczyny.

Badanie międzynarodowe przynoszą wiele dowodów na bardzo poważne negatywne krótko- i długoterminowe konsekwencje doświadczania przemocy. *Diagnoza* potwierdziła te zależności na gruncie polskim, pokazując, że młodzież, która doświadcza krzywdzenia ze strony rówieśników, ma cztery razy większe szanse na samookaleczenie i próbę samobójczą. *Diagnoza* pokazała też związek przemocy rówieśniczej z sytuacją rodzinną. Bardziej narażone są dzieci, w których rodzinach istnieje problem z alkoholem, chorobami psychicznymi i przemocą domową.

Niewątpliwie w Polsce prowadzi się zbyt mało zarówno badań, jak i działań odpowiadających na problem przemocy rówieśniczej. Nie jest on bowiem marginalny, a konsekwencje zaniedbań są bardzo poważne. Wiele mówi się ostatnio o złym stanie zdrowia psychicznego młodzieży. Niniejsze badanie pokazuje m.in., że częścią rozwiązania tego problemu jest zmierzenie się z przemocą rówieśniczą i skuteczniejsza pomoc dla jej ofiar. Z kolei analizując sytuację zarówno sprawców, jak i pokrzywdzonych, należy zawsze brać pod uwagę środowisko rodzinne, gdyż zależności są tu równie silne. Bez wątplenia problem jest złożony i trudny do rozwiązania, jednak jego skala rzuca wyzwanie dla całego systemu edukacyjnego oraz pomocowego. Ponad połowa polskich dzieci wymaga pomocy i wsparcia od dorosłych.

E-maile autorów: joanna.wlodarczyk@fdds.pl, szymon.wojcik@fdds.pl.

BIBLIOGRAFIA

- Baldry, A. C. (2003). Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child Abuse & Neglect*, 27(7), 713–732.
- Barzilay, S., Brunstein Klomek, A., Apter, A., Carli, V., Wasserman, C., Hadlaczky, G., Hoven, C. W., Sarchiapone, M., Balazs, J., Kereszteny, A. et al. Bullying victimization and suicide ideation and behavior among adolescents in Europe: a 10-country study. *J Adolesc Health*, 61(2), 179–186.
- Bowes, L., Maughan, B., Caspi, A., Moffitt, T. E., Arseneault, L. (2010). Families promote emotional and behavioural resilience to bullying: evidence of an environmental effect. *J Child Psychol Psychiatry*, 51, 809–817. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2010.02216.x>.
- Brunstein Klomek, A., Snir, A., Apter, A., Carli, V., Wasserman, C., Hadlaczky, G., Hoven, C. W., Sarchiapone, M., Balazs, J., Bobes, J. et al. (2016). Association between victimization by bullying and direct self-injurious behavior among adolescence in Europe: a ten-country study. *Eur Child Adolesc Psychiatry*, 25(11), 1183–1193.
- Claes, L., Luyckx K., Baetens I., Ven M. O. M., van de Witteman, C. L. M. (2015). Bullying and victimization, depressive mood, and non-suicidal self-injury in adolescents: The moderating role of parental support. *Journal of Child and Family Studies*, 24(11), 3361–3371. <http://dx.doi.org/10.1007/s10826-015-0138-2>.
- Finkelhor, D., Shattuck, A., Turner, H.A., Hamby, S.L. (2014). Trends in Children's Exposure to Violence, 2003 to 2011. *JAMA Pediatrics*, 168(6), 540–546
- Foshee, V. A., Reyes, H. L. M., Chen, M. S., Ennett, S. T., Basile, K. C., DeGue, S., Bowling, J. M. (2016). Shared risk factors for the perpetration of physical dating

- violence, bullying, and sexual harassment among adolescents exposed to domestic violence. *Journal of Youth and Adolescence*, 45(4), 672–686.
- GUS. (2018). *Ludność. Stan i struktura w przekroju terytorialnym na 30 czerwca 2017 roku*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Hamby, S. L., Finkelhor, D. (2004). *The Comprehensive Juvenile Victimization Questionnaire*. Durham, NH: University of New Hampshire.
- Hamby, S. L., Finkelhor, D., Ormrod, R. K., Turner, H. A. (2004). *The Juvenile Victimization Questionnaire (JVQ): Administration and scoring manual*. Durham, NH: Crimes against Children Research Center.
- Hamby, S., Finkelhor, D., Turner, H., Kracke, K. (2011). *The Juvenile Victimization Questionnaire toolkit*. Pobrane z: www.unh.edu/ccrc/jvq/index_new.html.
- Hinduja, S., Patchin, J. W. (2018). *Cyberbullying Identification, Prevention, and Response*. Cyberbullying Research Center (cyberbullying.org).
- Jantzer, V., Haffner, J., Parzer, P., Resch, F., Kaess, M. (2015). Does parental monitoring moderate the relationship between bullying and adolescent nonsuicidal self-injury and suicidal behavior? A community-based self-report study of adolescents in Germany. *BMC Public Health*, 15, 583. <https://doi.org/10.1186/s12889-015-1940-x>.
- Kołodziejczyk, J. (2004). *Agresja i przemoc w szkole: Konstruowanie programu przeciwdziałania agresji i przemocy w szkole*. Kraków: Sophia.
- Lucas, S., Jernbro, C., Tindberg, Y., Janson, S. (2016). Bully, bullied and abused. Associations between violence at home and bullying in childhood. *Scandinavian journal of public health*, 44(1), 27–35.
- Makaruk, K. (2017). Przemoc rówieśnicza. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 16(1).
- Makaruk, K., Włodarczyk, J., Sethi, D., Michalski, P., Szredzińska, R., Karwowska, P. (2018). Negatywne doświadczenia w dzieciństwie i związane z nimi zachowania szkodliwe dla zdrowia wśród polskich studentów. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 17(2), 58–97
- Malinowska-Cieślak, M., Małkowska-Szcutnik, A. (2018). Przemoc w szkole (bullying). W: J. Mazur, A. Małkowska-Szcutnik (red.), *Zdrowie uczniów w 2018 roku na tle nowego modelu badań HBSC* (s. 150–156). Warszawa: Instytut Matki i Dziecka.
- Małkowska-Szcutnik, A. (2015). Przemoc w szkole (bullying). W: J. Mazur (red.), *Zdrowie i zachowania zdrowotne młodzieży szkolnej w Polsce na tle wybranych uwarunkowań socjodemograficznych. Wyniki badań HBSC 2014* (s. 205–211). Warszawa: Instytut Matki i Dziecka.

- Mustanoja, S., Luukkonen, A. H., Hakko, H., Räsänen, P., Säävälä, H., Riala, K. (2011). Is exposure to domestic violence and violent crime associated with bullying behaviour among underage adolescent psychiatric inpatients?. *Child Psychiatry & Human Development*, 42(4), 495–506.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Olweus, D. (2003). A profile of bullying at school. *Educational Leadership*, 60(6), 12–17.
- Ostaszewski, K. (2017). *Monitorowanie zachowań ryzykownych, zachowań nałogowych i problemów zdrowia psychicznego 15-letniej młodzieży. Badania mokatowskie 2004–2016*. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii w Warszawie
- Przewłocka, J. (2015). *Bezpieczeństwo uczniów i klimat społeczny w polskich szkołach. Raport z badań*. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
- Pyżalski, J. (2012). *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Shain, B., AAP COMMITTEE ON ADOLESCENCE. (2016). Suicide and Suicide Attempts in Adolescents. *Pediatrics*, 138(1).
- Shields, A., Cicchetti, D. (2001). Parental maltreatment and emotion dysregulation as risk factors for bullying and victimization in middle childhood. *J Clin Child Psychol*, 30, 349–363.
- Smith, P. K., del Barrio, C., Tokunaga, R. S. (2012). Definitions of Bullying and Cyberbullying: How Useful Are the Terms? W: S. Bauman, D. Cross, J. Walker (red.), *Principles of Cyberbullying Research* (s. 54–68). Nowy Jork, NY: Routledge.
- Turner, H. A., Finkelhor, D., Hamby, S. L., Shattuck, A., Ormrod, R. K. (2011). Specifying Type and Location of Peer Victimization in a National Sample of Children and Youth. *Journal of Youth and Adolescence*, 40(8), 1052–1067.
- Wolke, D., Lereya, S. T. (2015). Long-term effects of bullying. *Archives of Disease in Childhood*, 100(9), 879–885.
- Włodarczyk, J. (2013). Przemoc rówieśnicza. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 12(3), 62–81.
- Włodarczyk, J., Makaruk, K. (2013). *Ogólnopolska diagnoza problemu przemocy wobec dzieci. Wyniki badania*. Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje.
- Włodarczyk, J., Makaruk, K., Michalski, P., Sajkowska, M. (2018). *Ogólnopolska diagnoza skali i uwarunkowań krzywdzenia dzieci. Raport z badań*. Warszawa: Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.

THE SCALE AND CONDITIONS OF PEER VIOLENCE. RESULTS OF THE NATIONAL DIAGNOSIS OF CHILD ABUSE IN POLAND

The article presents the results of the National Diagnosis of the scale and determinants of child abuse in Poland regarding peer violence. Peer abuse was experienced by 57% of children aged 11–17. Out of the five forms of peer violence, the most common experience was physical violence from other children (42%), and 29% experienced psychological violence (in the whole lifetime). Almost one fifth (18%) of respondents experienced a collective assault, and only slightly less (14%) bullying victimisation. 6% of young people experienced violence during a date with a peer. An additional goal was to investigate the relationship between family's situation and the experience of peer violence, as well as the relationship between peer violence with self-destructive behaviour – self-harm and suicide attempts. Alcohol abuse by a family member is a factor that increases the risk of victimisation by almost all forms of peer violence. The respondents who experienced peer violence had three times higher odds of self-injury and seven times more of suicide attempt.

KEYWORDS:

BULLYING, PEER VIOLENCE, SELF-INJURY, SUICIDE ATTEMPTS, ADOLESCENTS

Cytowanie:

Włodarczyk, J., Wójcik, Sz. (2019). Skala i uwarunkowania przemocy rówieśniczej. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy skali i uwarunkowań krzywdzenia dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 18(3), 9–35.

Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa–Użycie niekomercyjne–Bez utworów zależnych 3.0 Polska.

MINISTERSTWO
SPRAWIEDLIWOŚCI
www.ms.gov.pl

FUNDUSZ
SPRAWIEDLIWOŚCI

Sfinansowano ze środków – Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości